

Елена Лавренцова, Петър Петров

(Стара Загора, България)

ЦЕЛИТЕ И СЪДЪРЖАНИЕТО НА ОБУЧЕНИЕТО КАТО СЛЕДСТВИЕ ОТ РАЗВИТИЕТО НА СОЦИОКУЛТУРНАТА СРЕДА

В статията се разглеждат особеностите и характера на влиянието на социокултурната среда върху целите на образованието и обучението. Предприет е анализ на това, как процесите на глобализацията и тотална интелектуализация, протичащи в съвременния свят, рефлектират върху принципите и начина на функционирането на един от водещите социални институти - института на образованието, променяйки неговата парадигмално-целева и съдържателна насоченост.

Ключови думи: образование, обучение, цел, глобализация, социокултурна среда, икономика и обществото на знанието.

The specifics and the character of the influence of the socio-cultural environment on the purposes of education and training are regarded in the paper. An analysis has been undertaken, related to processes of globalization and total intellectualization taking place in the modern world which are reflected on the principals and the manner of functioning of one of the main social institutes – the institute of education, transforming its paradigm, purpose and content orientation.

Key words: education, training, purpose, globalization, socio-cultural environment, knowledge-based economy and society.

Интелектуалното развитие на всеки човек е сложен процес, който се осъществява винаги при конкретни обществено-исторически условия, като най-общо включва в себе си овладяването и усвояването на продуктите на културата, най-вече на културата на своята съвременност. Едновременно с това е необходимо такова развитие, което осигурява на човека пълноценна социализация в условията не само на настояща, но и на бъдеща промяна. Доскоро личности с развит интелект са били необходими предимно, за да усвояват и развиват постигнатото равнище на интелектуална култура на обществото с цел оптимизиране на общественото състояние по пътя на движението му към все по-прогресивни форми. Днес, в условията на тотален процес на интелектуализация, овладяването на социокултурен опит, кодиран със сложни абстрактни знаци и езици, се превръща в необходимо условие за социализацията на всеки индивид, с други думи все повече придобива не

селективно-елитарен, а масов характер. Всичко това несъмнено рефлектира и върху принципите и характера на функционирането на един от водещите социални институти - института на образованието, променяйки неговата парадигмално-целева и съдържателна насоченост. За да се анализира подобна ситуация на промяната, предизвикваща, както дълбока модификация на целевия формат на обучението, така и цялостна трансформация на образователната система, важно е да бъде осмислена специфичната природа на целите, определящи и регулиращи процеса на обучението.

В общотеоретичен план трябва да се посочи, че ”всяка една цел може да се тълкува като: (1) хипотетична детерминанта на поведението; (2) символична мисъл, образ или идея, която е отправна точка за някакво поведение; (3) идеален субетивен образ на желан бъдещ резултат от определена дейност, (4) желано състояние на някакъв обект или събитие в бъдещето” [4: 52]. Оттук следва, че целта се явява, като една от формите на детерминация на човешката дейност и представлява начин на интеграция на отделните действия на индивида в някоя единна цялостност или система. Определянето на целта, като мислен и желан резултат от някаква дейност, обуславя характера на дейността, както и системната подреденост на отделните актове и операции. Функционалната страна на целта се изразява в предвиждане на процеса и на резултата, а съдържателната на свой ред обхваща причините, поради които тя се осъществява. Подобна изначална многомерност на целта, визираща различни аспекти на нейната същност довежда до това, че обособяването и обосноваването на целите на обучението се оказва твърде труден проблем и не напразно засега няма единомислие по въпроса, как трябва да се формулират те и какво съдържание следва да имат.

Заедно с това в научните среди широкозастъпена и общопризната е тезата, че целите и съдържанието на обучението са следствие от степента на развитие на социокултурната среда. Целта на обучението е в постоянно взаимодействие с учебното съдържание. Последното е основа на тяхното вътрешно единство и като пряко следствие от прогреса на научното знание се

изменя много по-бързо, отколкото самата цел. Експоненциалното развитие на науката води до по-голяма самостоятелност и устойчивост на целта спрямо съдържанието и същевременно до по-голяма нейна динамика в ракурса на извършващите се обществени промени и трансформации. Нека коментираме някои образователни аспекти на развитие на социокултурната среда. За да се очертаят тенденции и идеали, към които се стремим, е необходимо да се постави въпросът “Какво ще е нашето общество след десет години в контекста на глобализацията?”.

Новият век ще бъде твърде различен. На основата на взаимнообвързаността, пред човечеството се открива уникална възможност за индустриална (и постиндустриална) модернизация и безконфликтност. Едновременно с това динамиката на развитието на технологиите и комуникациите, информационната ентропия, вулканичното изригване на визуалната и звуковата култура, могат да предизвикат и редица нееднозначни трансформации на обществената система. В условията на неясност и несигурност, на икономическа глобализация, чиито процеси трудно се предвиждат, са възможни всякакви изненади. Гражданското общество няма да бъде безконфликтно. Днес в общественния живот присъства явно изразен стремеж от страна на Държавата да ограничи властта си, но едновременно с нейното самоограничаване активно тече процеса на възникването на нови организации. При много от тях се наблюдава ситуация на засилена идентификация, водеща до появата на конфликти, които могат успешно да се разрешават само посредством търсене и установяване на един премерен диалог с държавата.

Наред с това съвременното обществено състояние се характеризира и с редица други фундаментални промени и трансформации. От една страна това са множество сложни процеси, свързани с появата на глобални мрежи от икономическо, финансово, информационно, търговско-комерсиално, комуникационно естество, и тяхното структуриране и развитие под формата на транснационални корпорации, международни финансови, политически и

други институти. Към тях се добавя информатизацията като израз на настъпваща информационна вълна, обхваща всички страни на обществения живот; мащабни и придобиващи глобален характер миграционни потоци, най-вече насочени към високоразвитите в икономическо отношение западни страни; засилване на културните връзки между народите; задълбочаване на интеграционните процеси. От друга – рязко нарастваща мобилност на професионалните кадри, дефицитът на високо квалифицирани специалисти в условията на потенциална или реална безработица, засилване на международната конкуренция в борбата за привличане на представителите на световния интелектуален елит – всичко това са може би най-характерните черти на днешното човешко общество. Те са следствие на парадигмалната промяна на общественото развитие - от индустриална към постиндустриална, предизвикана от интензивните промени в икономиката, технологиите и начина на живот. Като един от ключовите белези на подобна глобална трансформация е формиране на икономиката и обществото, основани на знанието.

Днес развитието на цялото световно съобщество, както и на отделните държави в рамките на глобален стоков пазар зависи най-вече от способността да се придобиват и предават знания, както и от умението да се прилагат при различни ситуации в ежедневието. И тук се очертава водещата роля на образованието, което се възприема като основа на икономиката и обществото на знанието. На образованието се гледа като на един от основните фактори, способстващ както за преодоляване на различните глобални кризи в обществото, така и за усвояването на непрекъснато възникващи нови технологии. Но и в лоното на самото образование се зараждат множество кризисни явления и процеси. Редица проблеми на днешното училище произтичат от кризата на образователната парадигма в условията на безпрецедентно развитие и разрастване на технологиите. Интензивният научно-технически и технологичен прогрес обикновено се възприема като несъмнено благо, като такъв феномен, който довежда до сериозно оптимизиране на общественото състояние. Но въпреки бързото развитие на технико-

технологични ресурси се обогатява малка част от обществото. В този смисъл като потенциал за образованието повечето общества са бедни. Затова има засилено търсене и същевременно кризисен недостиг на високо квалифицирани и високоинтелектуални хора.

При богатите нации е характерна “възходяща спирала” [8: 5]. Тяхното богатство и технология правят възможна продукцията на една по-добре образована популация, с по-високи стандарти на живеене и с по-голям брой научни работници, инженерни и компютърни специалисти, които подобряват технологията още повече. При бедните нации съществува ”порочен кръг” на неизползвани национални ресурси, примитивни технологии и умения, консервативни отношения, недохранване, болести, лошо образование с последващо слабо възпроизводство на способни и интелигентни хора, които биха могли да ги измъкнат от блатото. Доколко е известна например уникалната реч на зам.-председателя на световната банка, изнесена в Хон-Конг и състояща се само от две изречения: ”първо, три милиарда от населението на планетата живее с по два долара на месец; второ, 500 милиона само с един долар” [3: 117].

При съвременните условия на функциониране и развитие на световното съобщество, характеризиращи се с нарастваща глобализация и интелектуализация, социокултурната среда определя и разгръща няколко потока на образователни аспекти:

1. Учебните заведения придобиват граждански статус. Налице е активното включване на други организации и структури освен държавните в процеса на производство и предоставяне на образователните продукти и услуги. Подобна диверсификационна тенденция довежда до развитие на поливариантна организация на образователните учреждения, визираща отласкване от унифициращия държавен формат на образователната система.

2. Държавното регулиране се осъществява само по някои параметри и се предоставя много по-голяма свобода на частна инициатива и много по-широко поле в дейността на частните образователни институции.

3. Ориентация на образованието е пазарна, т.е. то се старее да отговаря на реалните икономически нужди и да се съобразява с пазара на труда. Има голям дефицит на силно математиизирани специалности, който се очертава да е траен. Но не бива да се забравя, че пазарът не е единствен регулатор. Има различни, не само пазарни ориентации в целевата природа на образование, както и различни начини за възпроизводство на кадри. Сега образованието в голяма степен трябва да реализира изпреварващата си функция. Модерната епоха постепенно отминава. Енциклопедичното познание се измества от познание с характеристики като: инвариантност, мобилност и универсална прагматичност. В тези нови социокултурни условия необходимо е да бъде преосмислена целевата същност на образованието.

За да се установи целта на образованието и обучението, трябва да се изясни ролята му за развитието на обществото. Образованието в неговия дейностно-функционален и структурно-системен аспект се явява неразривна страна на културата, служеща като фундамент за формиране на социалното в неговите субективно-личностни и обективно-общностни измерения. Основната целева ориентация на образователната система предполага внимателно отчитане на настоящите и бъдещите потребности на обществото от производство на съответните знания и умения, както и най-вече от производство на определен тип личност, изразяваща обществен идеал. А това на свой ред включва създаване на благоприятни условия и ефективни механизми за последващото му възпроизводство в бъдещето наред с изграждане на необходимите предпоставки за личностна самореализация на всеки един индивид през призмата на формулирания идеален образ.

Въпреки че е много трудно да се предвиди какви точно знания и умения са нужни сега и особено в перспектива, определено може да се каже, че днес е необходима обща основа, която да поражда стремеж към непрекъснато учене и да включва когнитивни, теоретични и технологични познания. Подобна основа, като своего рода циментиращо когнитивно начало е свързана с формиране на навици и способности, даващи възможности за самостоятелно придобиване и

прилагане на знания и умения през целия живот, за активна професионална мобилност, за адекватно и коректно подбиране, структуриране и селектиране на най-важното в разнородната и постоянно нарастваща информация. Именно тези качества и способности се очертават като важни и значими не само за квалифицираните професии, но и за всички налични работни места в нашето общество, в което стабилното работно място се явява по-скоро изключение. Те се оказват свързани с такива ключови думи като: променливост, гъвкавост, адаптивност, предприемчивост и риск. Осигуряването им налага преосмисляне на съдържанието и организацията на обучението в рамките на съвременната образователна система. Последната е призвана да позволява на всички да реализират своите дарби и потенциал, да възпитава себеотдайни и лоялни личности, които мислят евристично и критично, вършат добро и обичат красотата.

В обективизираното битие на социо-културната среда се очертава следната роля на образованието, и в особеност на училищното образование : то трябва да бъде благоприятна среда за развитие на личността чрез формиране на мобилна, икономична и трайна основа от знания, умения и отношения, която е богатство, ценност и основен ресурс на човека. В този смисъл ролята на образованието се свързва най-вече с реализиране на специфична по своя характер фасилитираща функция - подпомагаща, улесняваща и оптимизираща развитие на обществото в условията на неяснота и несигурност. Чрез тази функция се засилва и съвместимостта между поколенията, която напоследък се осъществявя все по-трудно. В ракурса на посочената роля по-ясно изпъква и целевата насоченост на образованието, която може да бъде йерархизирана чрез извеждане на различни равнища – макросоциално, микросоциално и междуличностно - за осъществяване процеса на обучението и социализацията. Оттук се оформят и три взаимосвързани нива, визиращи многослоева целева природа на образованието:

1. *Макросоциално равнище* – свързано с идеално-проективните цели на образованието, задавани от самото общество, с други думи с определяне на

обществен идеал на съвършенната личност, който се възприема в качеството му на социалнозначим ориентир за развитието на индивида и социума като цяло.

2. *Микросоциално равнище* – където има място конкретизация на най-общите идеално-проективни цели на образованието посредством транспонирането им в образователните цели на учебно-възпитателните учреждения и институции. На това ниво целите се дефинират в рамките на учебните програми по съответен учебен предмет, максимално пълно изразявайки проблемната и тематичната насоченост на дадената учебна дисциплина.

3. *Междulichностно равнище* – насочено към конкретизация и същевременно индивидуализация на общите цели на образованието, визирани по-горе, посредством проекцията им върху индивидуално-личностните особености, способности и наклонности на ученика.

В съответствие с предложената йерархия, целите от една страна предполагат метаформат, обхващащ общодържавно измерение, който служи като основа за разработване на общонационалните стратегии и политики в областта на образованието. А от друга те се конкретизират в рамките на определени педагогически институционални структури и във всички ситуации на педагогическото взаимодействие между учителя и ученика под формата на декомпозирани цели и задачи.

Както ролята и функцията на образованието и образователната система като цяло, така и социално-педагогическата мисия на средното училище се обуславя и се разкрива от главната му образователна цел, която служи за ориентир на всички други взаимовързани цели и определя целия дидактически инструментариум. Според П. Радев целите в училищното образование се делят на: най-общи цели (формулирани в нормативните актове), общи цели (поставени от отделно училище), специфични образователни цели (насочени към овладяване на отделния учебен предмет от дадена културно-образователна област), конкретни образователни цели (поставени за дадена организационна форма на обучение: урок, семинар, тренинг и др.) [4: 146]. Ще успеят ли

училището и преподавателите при новите социокултурни условия пълноценно да реализират целите на обучението, ще могат ли да се справят с тези предизвикателства и да намерят адекватен отговор на промените, свързани с въздействия на глобализацията в постмодерната епоха? И отговорът тук далеч не е еднозначен. Самият процес на прехода от модерния към постмодерния проект сериозно трансформира съществуващите и исторически обусловени цели на образованието най-вече на макросоциалното равнище, предизвиквайки появата на противоречия в разбирането им като резултат от смяната на принципи, социално-значими ценности, смислове и идеали.

Първоначално новите политико-образователни ориентири се стараят да се вписват в съществуващата просветителска парадигма на модерна. Комисията по образователната политика към Националната асоциация по образованието и Американската асоциация на училищните администратори през 1961 година отбелязва следното: ”Целта, която пронизва и засилва всички други образователни цели, основната нишка на образованието, това е развитието на способността за мислене”. Подобни виждания все още звучат в унисон с основните тенденции и идеали на човечеството през XX век, точно изразени от един от най-големите геометри академик А.Д.Александров (1912-1999). Според него целта на средното образование се състои в това - да се дадат на човека основните практически нужни знания и да се развие неговата личност; да се развие духовно - в умствено и нравствено отношение (последното е и най-важното). Поради това въпросът за необходимостта от всеки училищен предмет “на един или друг негов раздел се свежда до въпроса за практическа му приложимост и значение за развитие на личността” [1: 56].

Така формулираната цел е ясна и кратка и служи като ярък пример за класическото разбиране на целевата същност на образованието. Тя може да играе ролята на принцип за подбор на УС по и на подход при преподаването му. В нея може да се употреби терминологичното съчетание “знания и умения”. Така по-добре се подсказва критерият за успешност. Голямото разнообразие на целевите действия и уточняването на критерия за успешност налага

декомпозицията на целта по учебни предмети, т.е. уточняват се като конструктивни цели.

Едновременно с това формулираната по такъв начин цел се заявява безусловно и категорично, при това в руслото на просветителската, хуманистична парадигма, което придава известна императивност на присъщите ѝ смислови конотации. В резултат още в епохата на залазата на модерния проект се развива стремежа към нивелиране на подобна категоричност и адаптиране на целта към утилитаристски обогрени обществени ценности, нагласи и ориентири. Така, например, според Селъе при формализиране на възпитателните взаимодействия, като труден процес, е подходящо да се използва следният основен ориентир: формиране на алтруистичен егоизъм, подбуждайки индивида към творчество за личния интерес, непротиворечащ на интересите на другите и обществото [5: 110-116]. Но напоследък вследствие на разгръщане на глобализационните тенденции в образованието се наблюдава практически отказ от тази омекотена, „хуманизирана” форма на утилитаризма и съответстващото ѝ разбиране на целите на обучението и преминаване към ново - икономически и пазарно ориентирано - тълкуване на целевата природа на образованието.

Не е възможно да не се забележи, че в съвременния свят под натиска на цяла редица фактори, а също в резултат на усилията на някои заинтересовани в това субекти, се осъществява целенасочено преформатиране на образователния дискурс. Все по-настойчиво образованието се разглежда не като съединение на несъвършенна сурова материя с някой подреждащ я цялостен ейдос, а като придобиване на отделните продукти и услуги. При това концептът на образованието загубва своя просветителски характер и придобива съвсем други смислови обертонове, препращащи към стоково-паричните отношения, пазарното търсене и потребителските практики [2: 180-181].

Образованието, все повече възприемано като услуга, започва да се комерсиализира, демонстрирайки синхрон с ценностите на обществото на потреблението, притежаващи прагматично-хедонистичен характер. Подобна

комерсиализация и консьюмеризация на образованието като следствие на „пазарното привземане” на образователната сфера, разкрива силно деформиращо въздействие от страна на пазарните механизми върху неговата идеално-целева природа. Поставено в един ред с други потребителски продукти, образованието все повече се стреми към ефектно самоупаковане и самопрезентиране и постепенно загубва редица своите фундаментални черти като вискателност, императивност, налагане на известна дисциплина и самоограничение. Ненапрасно масовото отчитане на снижаване нивото на реалното образование и множество други съпътстващи проблеми позволяват на учените да констатират наличието на дълбока криза в образованието.

В тази връзка резонно е да бъде зададен следния въпрос: редно ли е обществото да продължава движението си към постмодерното чрез оттласкване от високодуховните ориентири и ценности на образованието, чрез максимално приземяване и прагматизиране на неговата идеално-целева същност? Или все пак влиянието на пазарните механизми и масовата потребителска култура върху образованието трябва да бъде ограничено от неговата главна цел – формиране у ученика на правилното отношение към знанията, дейностите и хората. А правилното отношение не е нищо друго освен любов, въпреки цялата „непазарност” и „несъвременност” на тази дума. И ако подобно отношение се предава, тогава у ученика се формира любовта към знанията (любознателност), любовта към дейността (трудолюбие) и любовта към хората (човеколюбие, доброта) [7: 240].

В заключение следва да се отбележи, че социалната природа на образованието, неговият човекоизмерим характер изисква синхрон с потребностите на обществото от динамична промяна[6:5]. В условията на глобализацията и интелектуализацията новата образователна политика на развитите демокрации извежда на преден план постановката, че през първите десетилетия на XXI столетие все по-солидното и същевременно мобилно образование, съчетано с непрекъсната квалификация и преквалификация и свързаният с това човешки фактор, ще бъде ключово за икономическия и

социалния прогрес. Акцентите в организацията на педагогическия процес оттук трябва да се поставят не толкова върху усвояването на готови знания, а преди всичко върху похватите за тяхното самостоятелно получаване и използване, върху развитието на рефлексивността и креативността. Но това надали може да бъде постигнато по пътя на радикализация на универсалната прагматичност и икономоцентрираност на образованието. По-скоро излизане от кризата на образователната система и успешното ѝ реформиране трябва да се търси в опита да се актуализира съобразно новите социокултурни условия идеалния, дълбоко хуманистичен в своята подоснова, целеви модус на образованието.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров А.Д. О геометрии /Математика в школе/, №3, 1980. - с.56-62.
2. Андреев А.Л. Российское образование в глобальной перспективе / Россия реформирующаяся: Ежегодник-2011 / Вып. 10. М. ; СПб. : Институт социологии РАН, Нестор-История, 2011. — с. 164-201.
3. Марев И. Учебен процес и динамичен образователен модел. Образованието на 21 век - национални проекции, София: НИО - 1998.
4. Радев П., П. Легкоступ, А. Александрова. Основи на училищната педагогика – Пловдив: „Фабер”, 2011. - 287 с.
5. Селье Г. Когда стрес не приносит горя / Неизвестные силы у нас/. М.,1992.
6. Танев Г., Макаков Хр. Синергетика и образование - Стара Загора: СД Контраст, 2007. – 134, [I] с.
7. Хагуров Т.А. Кризис модерна и образование / Россия реформирующаяся: Ежегодник-2011 / Вып. 10. М. ; СПб. : Институт социологии РАН, Нестор-История, 2011. — с. 221-242.
8. Vernon P. Intelligente and Cultural Environment. L. 1969.

СПРАВКА ЗА АВТОРИТЕ

Лавренцова Елена Виталиевна – доктор по философия, доцент по социология към катедра „Педагогически и социални науки”, Педагогически факултет, Тракийски университет, Стара Загора, България.

Петров Петър Динев – доктор по педагогика, професор към катедра „Предучилища и начална училищна педагогика”, ПФ, Тракийски университет, Стара Загора, България.